

Ujváry Zoltán emlékezte

Orosz István

történész, akadémikus, Debreceni Egyetem

Kilencven évvel ezelőtt, 1932. január 25-én egy kis Gömör megyei településen született Ujváry Zoltán emeritus professzor, a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének egykori igazgatója. 2022. január 25-én lett volna 90. születésnapja, de már a 86.-ikat is csak három nappal élte túl. 2018. január 28-án hunyt el Debrecenben. A 90-es évforduló mégis parancsolóan írja elő számunkra, hogy a jeles tudósról, egyetemünk kiválóságáról megemlékezzünk.

Születésekor Hét – Gömör megye alig félezer lakosú kis települése – a trianoni határ következtében elszakítva a nagyobb vonzáskörzet központjától, Rimaszombattól, Putnok szűkebb vonzáskörzetébe tartozott. Az elemi iskola befejezésekor azonban Rimaszombat – az első bécsi döntés következtében – ismét Magyarországhoz került, s logikus döntésnek tűnt, hogy Zoltánt szülei a rimaszombati református gimnáziumba küldték. A háború azonban azt is előrevetítette, hogy a Felvidék visszaszerzett részei, így Rimaszombat sem maradnak Magyarországnál, így került Ujváry Zoltán egy távolabbi központ, Miskolc református gimnáziumába, amelynek a költő Lévay József volt a névadója. Miskolcnak több középiskolája mellett a két meghatározó intézménye a katolikus Fráter György, és az evangélikus–református Lévay József gimnázium volt. Mindkettőt államosították, még Ujváry Zoltán középiskolai éveit alatt. Nevüket is elveszítették, a Fráterből Földes Ferenc, a Lévayból Mikszáth Kálmán gimnázium lett. E sorok írója, aki két évvel követte Ujváry Zoltánt a Lévayban, úgy tudta, hogy a gimnáziumot azért nevezték el gyorsan Mikszáthról, nehogy a kommunista politikus Révai József legyen a névadója, mint a Miskolcon ékkoriban alakuló műegyetemnek lett Rákosi Mátyás.

A református gimnázium tanári kara igen jelentős személyiségekből állt. Itt tanított az irodalomtörténész Csorba Zoltán (éppen tankerületi főigazgató), a görög-latin szakos Jégh Gyula, H. Kovács Mihály (József Attila egykori makói osztálytársa), a biológus Árokszállás Zoltán, a történész Csatáry Imre. A tanári kar doyenje, még az én időmben is, Zsupán László volt, akinek földrajz órái nem nagyon hasonlítottak a tankönyvben olvashatókhoz, de vezetőnek nagyon jók voltak egy bükki kiránduláshoz. Csorba Zoltán könyvét (Miskolc és Borsod az irodalomban) a jó irodalmárok jutalmul kaphatták meg, Jégh Gyuláét (Az élő mithosz) az antikváriumban lehetett olcsón beszerezni.

A debreceni egyetemen magyar szakra beiratkozó Ujváry Zoltán számára a tudós tanárok nem voltak ismeretlenek, még a néprajz alapjaival is megismer-

kedhetett az iskolával szomszédos városi múzeumban. Nem volt véletlen, hogy a Kolozsvárról Debrecenbe került Gunda Béla néprajzos professzor hatására igen korán a folklórt választotta élethivatásának. A számos Gunda tanítvány közül professzora nem könnyű természetét Ujváry Zoltán tudta a leginkább elviselni. Ahhoz az évfolyamhoz tartozott, amelynek tagjai egyszakos diplomát szereztek. Az egy- és kétszakos tanárképzés váltogatásában ő megmaradt egy szakosnak. Irodalmárként a folklórban megtalálta azt a területet, amelyben néprajzi tanulmányait is hasznosíthatta. Kortársai közül sokan választották élethivatásul a néprajzot. Ferenczi Imre Ujváry Zoltán első szerzőtársa volt, míg Szabadfalvy József – később a miskolci múzeum igazgatója –, Varga Gyula – a debreceni múzeum munkatársa –, Kurucz Albert – a szentendrei skanzen –, Farkas József – a mátészalkai múzeum igazgatója – a tárgyi néprajz szakértőivé váltak. Nem volt véletlen, hogy a Gunda tanítványoknak már az első nemzedéke is felelős állásokat töltött be a hazai múzeumi szervezetben. A néprajzi gyűjtés, a terepmunka őket sokkal inkább jellemezte, mint a budapesti tanszékről kikerülő hallgatókat. Ez a sajátosság később akkor sem változott meg, amikor Gunda Béla tanszéki örökébe Ujváry Zoltán lépett.

A diplomaszerezés évében, 1955-ben, a Néprajzi Tanszék munkatársa lett, s élete végéig nem is távozott onnan.

A Gunda tanítványoknak, köztük Ujváry Zoltánnak, amint említettük, nagy előnye volt más néprajzi iskolákkal szemben, hogy a terepen történő gyűjtőmunka elszakíthatatlan részét alkotta tudományos tevékenységüknek. Először a professzor vezetésével, később önállóan, vagy csoportosan feltérképezték és felgyűjtötték az ország nagy részét.

Ujváry Zoltán tudományos pályája korán elkezdődött. A Bán Imrénél hallgatott régi magyar irodalmi előadások is motiválták, hogy szakdolgozatának témáját Argirus históriájáról választotta. Színvonalát mutatja, hogy szakdolgozata már 1955-ben tanulmány formájában megjelent az Ethnographiában. A következő hat évtizedben rendszeresen publikált. Írásainak száma, amelyben félszáz könyv is található, már 2016-ban meghaladta a 360-at.

E rövid emlékezés nem elégséges keret arra, hogy tudományos tevékenységét akár csak vázlatosan áttekintsük. Ő maga munkásságának jellemzésekor a folklóron belül a dramatikus népszokások, a folklór-történet és a népi színjátások elemzését jelölte meg legfőbb kutatási területként. Azok azonban, akik közelebbről is ismerték kutatásait, tudják, hogy szinte áttekinthetetlenül széles volt az a paletta, amelyen megjelentek írásai. Már az 1960-as évek elején Ferenczi Imrével együtt könyvet írt a Szatmár megyei farsangi dramatikus játékokról. De kutatási területéhez tartozott Debrecen és környéke, a Hajdúság, Bihar, Zemplén vidéke, és az Al-Duna menti székelyek folklórja is. Előszeretettel tárta fel a dramatikus néphagyományokat, az agrárkultusznak a modern mezőgazdaság megszületésével feledésbe merülő emlékeit. Igazi mentő munkát végzett a népköltészet kézíratos forrásokban található részének feltárásával. A dramatikus

néphagyományoknak ő volt a legjobb ismerője. Szemhatára nemcsak a trianoni határon belüli magyarságra terjedt ki, hanem a Kárpát-medence egészére. A kisebbségben élő magyarok néphagyományának megmentése tudományos tevékenységének egyik legfőbb célja volt. Meggyőződéssel vallotta, hogy a néphagyományt csak akkor fogjuk igazán megismerni, ha annak táji tagozódását feltárjuk. Nagyon sokat tett ennek érdekében. Az igazi táj azonban, amely szívéhez is legközelebb állt, Gömör vidéke volt. Ő teremtette meg a Gömör-kutatásokat. Hallgatók tucatját vezényelte a gömöri táj néphagyományának feltérképezéséhez. Ennek tanúbizonysága a négykötetes mű, a gömöri magyarság néprajza.

A tudományokban nem kellően jártas olvasó azt gondolhatná, ha van tudományág, amelynek kutatása minden nép esetében az adott etnikumhoz kötődik, akkor a néprajz ilyen. Kétségtelen azonban az összehasonlító kutatások a néprajzban is jelen vannak, s Ujváry Zoltán ezeknek is egyik mestere volt. Még az 1960-as évek végén megszületett a magyar és az európai agrárkultusz kutatásáról szóló monográfia, amely azt bizonyítja, hogy Ujváry Zoltán nemcsak a lokális kutatásoknak, de a nagy szintéziseknek is mestere volt. Aligha volt véletlen, hogy ezért a monográfiáért kapta meg először a nemzetközi Pitré-díjat (amelyet később még két ízben elnyert). Szólni kellene azokról az írásairól, amelyek jeles írók és tudósok (pl. Dugonics András, Móra Ferenc) folklórral kapcsolatos tevékenységét mutatják be. Elsőként tárta fel, hogy Mária Terézia a „szeretett királyné” alakja hogyan jelent meg a népi műfajokban. A szaktudományon túli hatást azonban a kisebbségi magyarok sorsát bemutató „*Szülőföldön hontalanul*” című könyve ért el, amely megjelenésekor igazi társadalmi tett volt, s bizonyította Ujváry Zoltán nemzeti elkötelezettségét és igaz magyarságát. A kötet egy, még Hétnél is kisebb gömöri faluban, az alig száz lelkes, Csehszlovákiához került Lévárton élő Horváth család kálváriáját mutatja be azokban az években, amikor a háború után a Benes dekrétumok alapján úgy akarták felszámolni a magyar többségű szlovákiai településeket, hogy akik nem vallották magukat szlováknak, azokat Csehországba telepítették át. Ez történt a kötet főhősével is. Ráadásul a csehek – akik a szlovák szándékról állítólag nem tudtak (?) – azt hitték, hogy a magyarok a cseh gazdáknál végzendő napszamos munka vállalására jöttek a kitelepített szudétanémetek helyére. Az írás később szlovákul és csehül is megjelent, folytatásokban ismertette a magyar rádió, s nagy szerepe volt abban, hogy az utódállamokban élő magyarság sorsát nemzetközi fórumon vizsgálta.

A lévárti magyar közösség nem feledkezett meg Ujváry Zoltánról. 2004-ben a község díszpolgárává fogadták, 2021-ben mellszobrot avattak tiszteletére.

Dr. Ujváry Zoltán mellszobra a felvidéki Lévárton

Fotó: Lukács János

Nem emlékezhetünk Ujváry Zoltánról anélkül, hogy ne szólnánk tanítványairól, a közélet szerteágazó területein játszott szerepéről, emberségéről. A tudományok doktora tevékenységet összefoglaló jegyzőkönyvben 44 olyan PhD hallgató szerepel, akik Ujváry Zoltán révén ismerték meg a tudományos kutatás alapjait. Közülük 2016-ig 38-an tudományos fokozatot is szereztek. Tanítványai között egyetemi tanárok, múzeumigazgatók, tudományos munkatársak vannak, akiket „Zoli bácsi” segített a tudomány fórumaihoz.

Ha csak tudományos tevékenységére, és tanítványok tucatjait kibocsátó oktató-nevelő munkájára emlékeznénk, már az is teljes életutat ölelne fel. Ujváry Zoltán azonban a néprajz mellett szinte áttekinthetetlenül sok mindennel foglalkozott. Nemcsak tudós, tanár, műgyűjtő, szervező, patrónus volt, de folyóirat alapító, könyvsorozat szerkesztő és finanszírozó is. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy barátja, Kurucz Albert szülőfaluja, Konyár kedves emlékként őrzi Ujváry professzor bélyeggyűjteményét, amelyet a faluháznak ajándékozott.)

E tevékenységnek egy része kétségkívül szakmájához kapcsolódott. Amikor a rendszerváltoztatás után mód nyílt rá, hogy a néprajztudománynak ne csak (budapesti) központi fórumai működjenek, létrehozta az Ethnica Alapítványt és az *Etnika* c. folyóiratot, könyvsorozatot adott ki, amellyel lehetőséget teremtett munkatársai, és a tanszékhez kapcsolódó kutatók tudományos eredményeinek publikálásához.

A közvélemény számára legnagyobb hatású tevékenysége azonban Holló László életművének és festői zsenijének propagálása volt. A Holló László-díj, az Emlékház létrehozása és emlékének ápolása elválaszthatatlanná tették a professzort és a festő zsenit Debrecenben. Holló halála után a festő második feleségével, Maksa Olgával ápolta együtt Holló emlékét. Kuratóriumi elnöke volt a Maksa Olga által 1987-ben alapított Holló László díjnak, amellyel a legkitűnőbb képzőművészeket, szakírókat jutalmazták. 1994-ben az ő közreműködésével, és gyűjteményére alapozva született meg Putnokon a Holló Galéria. Holló László mellett ugyanakkor nem feledkezett meg a tiszántúli vidéki festészet pártfogoló támogatásáról sem Ebbe beletartozott nemcsak a hívatásos művészek segítése, de a naiv festők felkarolása is. Magam is tanúja voltam, amikor egy mátészalkai baráti vacsorára betévedt (?) egy nem tehetségtelen roma festő, hóna alatt egyik alkotásával. A professzor, mikor meglátta, hogy valóban művészi alkotásról van szó, ott, helyben kifizette az árát.

Szinte hihetetlen, hogy a rendszeres oktató-, és kiterjedt kutatómunka mellett hogyan tudott időt szakítani másféle tevékenységre is. Nélküle nem született volna meg Putnokon a Gömöri Múzeum, a Déri Múzeum részeként Debrecenben a Holló Emlékház, nem kaptak volna állandó támogatást fiatal tanítványai az ország legkülönbözőbb múzeumaiban, tájházaiban.

E kiterjedt oktató, tudományos és szervezőmunkáért sokféle díjban részesült. Említettük, háromszor is elnyerte a nemzetközi Pitré-díjat. Debrecen városa Csokonai-díjjal, és „Pro Urbe” díjjal tüntette ki. Szakmai munkásságával elnyerte az MTA Akadémiai Díját, az Ortutay Gyula-, Györffy István-, Móra Ferenc-díjat, díszdoktora lett az Ungvári Egyetemnek, nyolc település választotta meg díszpolgárának, azaz számszerűen sok kitüntetésben részesült, e sorok írójának, egykori középiskolai, egyetemista és professzor társának mégis az az érzése, hogy Ujváry Zoltán emlékezete, az, hogy kortársi lehettünk egy különleges embernek, nem épült be eléggé tudatunkba. A 90 éves évforduló akár figyelmeztetés is lehet, van mit tennünk Ujváry Zoltán professzor emlékének ápolásában.